

ՕՐԱԳԻՐ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՒ ԲՆԱԿԱՆ

ԳԻՏԵԼԵԱՑ

ԺԳ. ՏԱՐԻ. ԹԻԻ 13.

1855

ՅՈՒԼԻՍԻ 1.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՆՆԻՈՍ ԿՈՒՐԻՆՈՍ ՎԽԱԳՈՆԴԻ :

ԵՆՆԻՈՍ ԿՈՒՐԻՆՈՍ ՎԽԱԳՈՆԴԻ Ի տաղացի երեւելի հնագէտը ծնաւ 'ի հոկտեմբեր 1751 տարւոյն մէջ նոյեմբերի 1^{ին} : Իր կենաց առաջին քայլերէն 'ի վեր մեծ հանճարի մը նշաններ ցուցուց. որովհետեւ հազիւ թէ 18 ամսուան էր՝ այբուբենը լաւ կը ճանչնար : Երկու տարեկան՝ հոկտեմբեր 1^{ին} Կենսական Կոնստանտինոպոլսի Կայսերաց պատկերները մէկզմէկէ կ'որոշէր ու անուննին կու տար : Իրեքուկէս տարուան որ եղաւ՝ Բոստանաճաշնի պատմութեան իրեք հարիւր պատկերներուն վրայ իւրաքանչիւր դիպուածները կը

պատմէր, ու Յիւլիոս քրիստոնէականին վրայէն մէկն որ հարցընելու ըլլար՝ կրնար պատասխանել. լատիններէն ու յունարէն ալ դիւրութեամբ կը կարդար : Բնական ու մանկական հասարակաց դիմաց քննութիւն մը ըրաւ, որուն ներկայ էին երեւելի մարդիկներ ալ : Հիացան ամենքը իր յաջողակութեանը, թափանցողութեանը, մտաց աշխուժութեանն ու յիշողութեանը վրայ, որ այսպիսի հասակի մէջ հրաշալիք մըն էին :

Հայրը բոլոր իր վրան առած էր

Վ իսգոնդեայ դաստիարակութեան հոգը, ու շատ կը խրախուսէր զանիկայ՝ որ սիրած ուսմունքներուն ամենայն ջանքով ետէ՛ք ըլլայ. տասը տարուան եղած ատենը՝ երկրորդ անգամ քննութեան հանեց զինքը, որուն մէջ լոյսնիոս սրբազան ու արտաքին պատմութեան, ժամանակագրութեան, աշխարհագրութեան, դրամագիտութեան ու երկրաչափութեան վրայ պատասխան տուաւ։ Տասուերկու տարուան՝ ուրիշ քննութեան մը մէջ եռանկիւնաչափութեան, գրահաշուի ու տարբերական հաշուի բարձրագոյն առաջարկութիւնները լուծեց, և աղէկ ցուցուց որ ինչպէս հին լեզուները պատկերութեան հասակին կրնան յարմարիլ։ Բայց այս պատիկ տրուին կատարելութիւններուն զարգանալուն միանգամայն շատ կ'օգնէր իր հօրը բռնած պարզ ու գեղեցիկ սորվեցընելու ոճը։ Ստաց այսպիսի ձիրքերուն հետ մէկտեղ՝ Վ իսգոնդեայ բնաւորութիւնը քաղցր էր, վերջի աստիճանի համեստութիւն մը կը փայլէր վրան ու ամենեւին հպարտութիւն չունէր. և իր հօրը, մօրը, բարեկամներուն ու գրքերուն հետ միայն կ'ուզէր տեսնուիլ։ Տասուերեք տարուան՝ լատինացիներու լեզուէն ողբերգութեան թարգմանութիւնը տպել տուաւ, զոր յունարէն բնագրին վրայէն իտալերէն ոտանաւոր դարձուցեր էր՝ առանց ամենեւին ուրիշ թարգմանութեան կամ մեկնութեան մը վրայ նայելու։ Երբ հետ մէկտեղ հրատարակեց Պինդարոսի քնարերգական բանաստեղծութիւններէն մէկ քանի կտորներ, այս թարգմանութիւնն ընելու համար մտածած կերպն ալ վրան աւելցընելով։

Վաժնաւորին է բացատրելը թէ Վ իսգոնդի ինչ եռանդեամբ ու ինչ մտադրութեամբ (Յունաց արձակաբան մատենագիրներն ու բանաստեղծները կը կարդար, մանաւանդ հին մեկնիչները. իր խորին անդրադարձութեւնը ազուրկ հմտական ծանօթութիւններ կը հանէր ամէն հին բաներու վրայ, միմիկ վերկայութիւններ իրարու քով բերելով ու

եղած բաներուն հետ բաղդատելով. և զարմանալին ու գեղեցիկը այս է, որ իր քննութիւններուն մէջ՝ մարդկային մտքին յառաջագիմութեան կարգը կը գտնէր արուեստի այլեայլ հրաշալիքներուն վրայ։ Տասնութ տարուան Վ իսգոնդի գրատուն մըն էր յարգի հմտութիւններու. բայց դեռ որոշած չէր որ մասնաւորապէս ինչ բանի ետէ՛ք ըլլայ։ Երբ ատենները, 1768^{ին}, Վ ինքէլման երեւելի գերմանացի հնագէտը, որուն հաւասարեցաւ ետքէն Վ իսգոնդի, Վերմանիայէն ընծաներով ու պատիւներով լեցուած՝ կը դառնար կ'երթար Հռոմ՝ լատիտոյինի ու Վատիկանի հնութեանց զուլա ըլլալու համար. բայց ճամբուն վրայ Վրիեստ որ հասաւ, հոն անօրէն մարդասպանութեամբ մը կորսնցուց կեանքը, որ բոլոր լատիտայի անմխիթար ցաւ տուաւ. արծաթասիրի մը անյագ ախորժին զոհուելով այդ հռչակաւոր հանձարը, որ հիններուն գեղարուեստից վրայ սքանչելի կերպով գրեց, ու անով բոլոր Վերմանիոյ ախորժակին վրայ մեծ ազդեցութիւն ըրաւ։ Վ ինքէլմանի տեղ Վ իսգոնդեայ հայրը միայն կրնար յաջորդ մը ըլլալ. ուստի ինքը անոր տեղն անցաւ, որով իր աշկերտին ու որդւոյն դիմաց այնպիսի ասպարէզ մը բացուեցաւ, որ այն ետքի անուանի Վ իսգոնդի հնագէտը հանեց։

Վաժնաւորին չէր որ հնագիտութեան սահմանը կը մեծնար. ասիկայ առաջուց տարտամ ու ձանձրացուցիչ գիտութիւն մըն էր, բայց փիլիսոփայութիւնը նոր ճամբայ բանալ սկսեցէր, և իր պայծառ լուսովը հին ժամանակներու ու հին յիշատակարաններու խաւարը կը փարատէր։ Վ ինքէլման շատ առաջ տարաւ ասիկայ, ու Վ իսգոնդի կատարելութիւն տուաւ՝ խիստ մեծ արդիւնք ցուցընելով այդ գիտութեան վրայ ընել տուած յառաջագիմութիւններուն մէջ։ Երբ ատենները շատ ախորժ ալ մտեր էր նախնեաց գեղարուեստներուն ու հնութեանց. հերքուլանոն ու Պոմպէյա քաղաքներ

րուն գտնուելովը՝ անգին հնութիւններ ղուրս ելան ու ամենուն հետաքրքրութիւնը շարժեցին . Սիկիլիա ու Յունաստան , Եգիպտոս ու Լուսիթանիան պարհորդներուն ու գիտնոց ախորժելի տեղերն եղան . Հռոմ կարծես թէ կայսերաց ժամանակի փառաւոր մայրաքաղաքը դարձեր էր . Թագաւորները հնոց արձաններ ժողովել կու տային իրենց պալատներուն մէջ , որոնք մէյմէկ մուսէոն կը դառնային : Եւ այս ատենն էր որ Սիսգոնդի Հռոմայ մէջ այսպիսի աղուոր առիթ մը ունեցաւ իր բուն հանձարին հետեւելու : Բայց իրեն մեծագոյն երջանկութիւնն անիկայ չէղաւ . այն ատեն Հռովմայ աթոռին վրայ այն պիսի սրբազան քահանայապետ մը կը նստէր , որ իր հոգեւորական պաշտօնին աւաքինութիւններուն հետ մէկտեղ՝ դպրութեց ու գեղարուեստից սէրն ալ սքանչելի կերպով մը կը միացընէր , ու առատաձեռնութեամբ կը վարձատրէր մարդկութեան գրաւորական կերպով բարերարները : Սղեմէս ԺԴ պապը ոչ միայն հնութեանց տեսուչ զրաւ Լյւնիոսի հայրը , հապա նաեւ մտածեց մուսէոն մը շինելու . անոր համար հրամայեց որ իր ծախքովը որչափ որ արժանի արձաններ գտնուի կամ չգիտցողներու քով կայ՝ գնեն ու ժողովեն : Բայց այս մեծ մտածութիւնը չկրցաւ ինքը զլուխ հանել իր կենացը մէջ , և իր քահանայապետութեան հինգերորդ տարին վախճանեցաւ : Սիստ Զ իրեն յաջորդը՝ անոր պէս ախորժ ունենալով գեղարուեստից , իր նախնութացին ձեռք զարկած գործը ամենայն եռանդեամբ առաջ տարաւ , քիչ ատենուան մէջ լմրնցընել տալով ալ մուսէոնին շէնքը , որ Սատիկանի պէս փառաւոր պալատի մը կը վայելէր : Սէկ կողմանէ հնութիւններ կը գնէր , մէկալ կողմանէ փորել տալով՝ հողուն տակ թաղուածներէն հանել կու տար . Թող անոնք որ ընծայ կը խաւրուէին իրեն , որոնց տէրերը ինքը իր առատաձեռնութեամբ լաւ ալ կը վարձատրէր : Եւս երկու սրբազան քահանայապետներուն անունէն է որ Բիոյ-Վլեմեն

գինոյ (Pio-Clementino) ըսուեցաւ այդ մեծ ու ամենահարուստ մուսէոնը , որ Սիսգոնդեայ այս անուամբ փառաւոր գրուածքն ալ հանել տուաւ :

Եւս ընդարձակ ու հիանալի գրուածքին կատարելութիւնները շատ են . նախ և առաջ մատենագիրը աղուոր կարգաւ մը բաժնած է արձանները՝ այլեայլ նիւթերու վրայ առնելով . բայց գրքին իրական գեղեցկութիւններուն գալով Սիսգոնդի այս հին արձաններուն վրայ ամենեւին իր երեւակայութեամբ բան չըսեր , հապա իրեն մտածութիւնները բոլոր հիմնուած են հին գրուածքներու ու աւանդութեանց վրայ , ըսածները յայտնի նմանութիւններէ հանելով . այնպէս ուղիղ և ճիշդ կը խօսի անոնց վրայ , որ կարծես թէ այն ժամանակներու մարդ է : Եւս գործքը ուրիշ մեծ յատկութիւն մըն ալ ունի , որ Սիսգոնդիի մասնաւոր սեփական է . անանկ պայծառ կերպով գրուած է , որ ամէն կարգի անձինք կրնան ըմբռնել ու հարկաւոր տեղեկութիւններ առնել հնոց գեղարուեստից վրայ՝ միտքը զարգացընելու համար . բայց միանգամայն այնպիսի վայելուչ ոճ մը ունի , որ սիրով ու ախորժով կարդացընել կու տայ մարդուն . դարձեալ նիւթէն դուրս չելէր , որ շատ դժուարին պարտք մըն է մատենագիրներուն շատին համար : Եւսին հատորը միայն իր հօրը կենդանութեան ատենը կրցաւ տպել . վերջը 1784ին երկրորդ հատորը հրատարակեց ու ետեւէ ետեւ մէկալ հատորներն ալ : Եւս գրուածքը շատ մեծ տպաւորութիւն ըրաւ ու Խտալացոց մէջ մեծ շարժումնք մը ելաւ . ամէն կողմանէ գովեստներ կը գրուէին իրեն , ու նոյն դարուն հրաշալիքներուն մէկը կը սեպէին զՍիսգոնդի : Եւս համարմունքը շուտով ուրիշ ազգերն ալ ստացան իրեն վրայ . և այնչափ աւելի զարմանալի կը սեպուէր , որ այսպիսի ամբաւ հմութեամբ գործք մը գրելու աւտեն՝ մէկ կողմանէ ուրիշ հնագիտական գրուածքներ ալ կը հանէր , որ թէպէտ աւելի պզտիկ , բայց նոյնպէս գեղեցիկ

ու նոր ծանօթութիւններ կու տային :

Սկիպիոնեանց տան դամբանարանը գտնուեցաւ 1780 տարւոյն մայիսի 23^{ին}. և Սիստինի ասոր վրայ աղուոր տետրակ մը հանեց : 1787^{ին} առանձնականի մը ճոխ հաւաքմանը հնութիւններուն վրայ ալ տեղեկութիւններ գրեց՝ նոյն մարդուն աղաչանօքը : 1792^{ին} Պորկէզէ իշխանը՝ իր մէկ ընդարձակ կալուածը փորել տուաւ , յուսալով որ գեղեցիկ բաներ դուրս պիտի ելլեն : Պարապ չելաւ յոյսը , ու հողին տակէն հին Վաբիոն քաղաքն ելաւ . Սիստինի առիթը չփախուց ու քննութիւններ ընելով շատ գեղեցիկ տեղեկութիւններ տուաւ այս քաղաքիս վրայօք . ինքը այդ աւերակներէն հանեց ցուցուց՝ որ այս քաղաքը Մոնտիանոս Պիոս ու Սոմոտոս կայսերաց ժամանակը շատ բազմամարդ էր , աղուոր շէնքեր ունէր , փառաւոր թէատրոններ , տաճարներ , կամարակապ ճեմելիքներ , ջրադարձներ , պղնձե ու մարմարինէ արձաններ , և վերջապէս թէ ծաղկեալ հին քաղաքի մը ամէն զարդերն ունէր : (Ստղունք Սիստինիէ այս ուրիշ այս տեսակ բազմութիւ պղտիկ գրուածքները , որոնց ամենքն ալ մասնաւոր մեծ հանձարի մը ծնունդներ են : Մոնտիանոս Սոմոտոս Բիոյ-Գլէմիոյի գրուածքովը ստացաւ այն մեծ համարմունքը , որ ամէն երկրի գիտուններն իր կարծիքները կ'ուզէին իմանալ , և իր հաստատած բաներն ու լուծած խնդիրները իբրեւ պատգամ կ'առնուէին :

Բայց երբոր գիտութիւններն ու գեղարուեստը խաղաղութեան հովանոյն տակ կը ծաղկէին Իտալիոյ մէջ , յանկարծակի այն ահաւոր Յեղափոխութիւնը ելաւ Վաղղիա : Հռոմալ շարժեցաւ ու ապստամբութեան ոգին քաղաքացիքը ոտք հանեց . այդ խռովութիւնը սրբազան քահանայապետը աքսորել տուաւ , ու քաղաքին կառավարութիւնը հասարակապետութիւն փոխուեցաւ : Սիստինի տեսնելով բռնութիւնը՝ ժամանակին յարմարիլ ուզեց . ժողովուրդը զինքը հիւպատոս դրաւ , բայց

Սիստինի իր արդարախոհութեամբ , խոհեմութեամբն ու հաստատ բնաւորութեամբը՝ իւրաքանչիւր կողմնակցութեմարդիկներէն համարմունք ստացաւ : Հռոմէական հասարակապետութիւնը շուտով մարեցաւ . և յաղթական Վաբուէոն իր հայրենիքը դառնալու ատեն՝ Հռոմայ գեղարուեստից ազնիւ գանձերը ուզեց Բարիզ փոխադրել : Սիստինի որովհետեւ չէր կրնար ասոնցմէ բաժնուիլ , անոնց հետ մէկտեղ այն մայրաքաղաքը գնաց : 1799^{ին} էր որ հոն հասաւ , ու մեծ ընդունելութիւն գրտաւ . քիչ ատենէն ետքը՝ Հնութեանց Սոսէոնին վերակացու դրուեցաւ , և այս բանիս վրայ Վաղղիոյ գիտունները շատ ուրախացան : Հոն Վեղարուեստից , ետքն ալ Վեղեցիկ դպրութեանց Ղեմարանին՝ անդամ ընտրուեցաւ :

Շատ հնագիտական բաներ գրեց Բարիզ . թողունք մուսէոնին վրայ գրածը՝ օրինակի համար Սղէոմենէս անունով յոյն արձանագործներուն վրայ ճառ մը հանեց , Եգիպտոսի հին Տենտիրիս քաղաքէն բերուած երկու զոդիակոսներուն բացատրութիւն մը . նոյնպէս Վասիլիէէն Սէն-Վիու բերուած եգիպտական պաղալթէ արձանին վրայ տեղեկութիւն մը , և ուրիշ շատ մանր մունր գրուածքներ : Բայց այս ատեններս Վաբուէոն ուրիշ մեծ գործք մը յանձնեց իրեն , որուն ծախքը հասարակաց գանձէն պիտի տրուէր . Սիստինի ամբողջ չորս տարի անցուց այս փառաւոր գրուածքին վրայ , որ Պափիւրաֆրոսիւս Զոնաֆան և Հոմէուէան կ'ըսուէին , այսինքն հին ատենի երեւելագոյն մարդկանց ստոյգ պատկերներուն հաւաքումը : Սղէկ գիտէր Սիստինի որ այդ անխօս պատկերները ինչ գեղեցիկ բաներ կը սորվեցընեն քաջ հնագիտի մը . իւրաքանչիւր մարդու կերպարանքին վրայ՝ նոյն անձին բնաւորութեանը մէջ կը թափանցէ գիտունը ու ինչուան անոր կիրքերը կ'իմանայ . անոր համար այսպիսի պատ-

կերները պատմութեան մաս մըն են .
 Ս իսգոնդի այս կերպով կը քննէր զա-
 նոնք , որով մեծ պատիւ ըրաւ Ղադ-
 ղիոյ : Երբոր Յունական Պատկերա-
 գրութիւնը լմնցաւ , որ կայսեր ընծայ-
 ուած էր ու շատ սքանչելի տպագրու-
 թք տպուեցաւ , Եննիոս ըստ սովորու-
 թեան Վաբդէոնի օրինակ մը տարաւ :
 Վայսրը շատ հաճեցաւ , մեծ գովեստ-
 ներ տուաւ իրեն , ու ճոխ վարձատրու-
 թիւն մը ըրաւ . ետքը դարձաւ ըսաւ
 իրեն . “ Եւ թապագրութիւնը բոլորու-
 վին ինձի կ'ուզեմ առնել . ուստի նշանէ
 տուր ինձի որոնց որ կ'ուզես այս գը-
 ըուածքէն օրինակ մը տալ , կամ որոնք
 որ արժանի կը սեպես այս ընծային , ” :
 Ս իսգոնդի թէպէտ շատ ամբօցաւ այս
 բանին վրայ , բայց խոստացաւ հրամա-
 նը կատարելու : () արմանալի բան .
 Վաբդէոնի պէս կայսր մը պատիւ սե-
 պեց իրեն որ ինքը իր ձեռքովը գրէին օ-
 րինակները խաւրէ :

Սոստանդնուպոլսոյ Սորտ Սլճին ա-
 նունով անգղիական դեսպանը 1815ին
 փառաւոր ու յարգի հնութիւններ խաւ-
 րեց Ս ընտրա , որոնք Սթենքէն ու Յու-
 նաստանի ուրիշ ծաղկեալ քաղաքներէն
 ժողովուած էին : Եննք տերութեան
 ծախքովը հասարակաց համար պիտի
 գնուէին . գինը կտրելուն վրայ շատ
 անգղիացի գիտուններու հարցուցին ,
 բայց ասոնք ամենքն ալ չկրցան միա-
 բանիլ իրարու հետ : Ս երջապէս Սոր-
 հըրդարանը Ս իսգոնդին կանչել տը-
 ւաւ Սարիզէն , որ գայ ասոնց գինն
 որոշէ՝ հնութեանց յարգին նայելով :
 Ս իսգոնդի եկաւ փորձով տեսաւ որ շատ
 ազնիւ հնութիւններ էին , ու ըսաւ որ
 35,000 կինէէն պակաս չտրուիր ասոնց .
 և մէկէն նոյն գինը վճարեցին դեսպա-
 նին . Ս իսգոնդեայ այս հաւաքման վրայ
 գրածներն ալ մէկէն բոլոր Սլըրոպա
 տարածուեցան՝ գաղղիարէն , անգղիա-
 րէն ու գերմաներէն լեզուով :

Ս ընտրայէն դարձաւ Սարիզ . բայց
 այս աստիճանի փառքի հասած ատենը ,
 երբոր իր առաքինի ամուսնոյն հետ
 լաւ կապուած կ'ուրախանար , ու իրեն

երկու տղոցը վրայ կը գուրգուրար , որ իր
 ճամբուն մէջ առաջ կ'երթային , մէկ
 կողմանէ ալ երբոր իր Հուովմեական
 Պատկերագրութիւնը փառաւոր տպա-
 գրութեամբ կը տպուէր , մահը վրայ
 հասաւ և այդպիսի հարկաւոր ու ան-
 գին կեանք մը 67 տարուան վերուց
 միզարգելութեամբ 1818 տարւոյն փե-
 տրուարի 7ին : Եւ ատ մեծ յուղարկա-
 ւորութիւն եղաւ . խել մը ազնուական
 անձինքներկայ ըլլալէն զատ՝ երկու ձե-
 մարաններուն բոլոր անդամները եկեր
 էին , որոնցմէ երկու հոգի մէյմէկ դամ-
 բանական ճառեր կարդացին այդ յու-
 ղարկաւորութե ատեն : — Ս իսգոնդեայ
 բարուց վրայ գալով իրեն բարոյական
 պարտքերը լաւ կը կատարէր . և իր մեծ
 կատարելութիւններէն մէկը՝ համես-
 տութիւնն էր , ինչպէս որ վերն ալ յի-
 շատակեցինք , անանկ որ ոչ գրուածքնե-
 րուն մէջ պզտիկ հետք մը կայ ամբար-
 տաւանութեան կամ իր իմաստութիւնը
 ծախելու , ոչ խօսուածքի մէջ ցուցու-
 ցած է երբէք , և ամենեւին ալ չէր ա-
 խորժեր որ դիմացը իրեն գովեստ խօ-
 սին . ընկերութեան յարմար շատ ա-
 նուշ կենակցութիւն մը ունէր . ինչ
 աստիճանի մարդ որ կ'երթար իրեն ,
 ամենայն սիրով ու անկեղծ պարզու-
 թեամբ մը կ'ընդունէր , և ամէն գացող-
 ները՝ սրտերնին գոհ ու շատ բան սոր-
 ված դուրս կ'ելէին : Շմարիտ հան-
 ճարի մը մեծ նշաններ են բարուց այս
 գերազանց յատկութիւնները :

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սորք Հրէտակ (Սանդ Անձիոյ) ըստած
 դիւանն ու կամարը ի հոյով :

Ենչ ծածուկ զգացմունք է արդեօք ,
 որ աշխարհքիս ամենէն հին ժամանակ-
 ներէն սկսեալ ինչուան հիմա միշտ
 գրգիռ տուած է մարդուս սրտին՝ աճիւ-
 նացեալ ոսկերաց համար ալ ճարտարա-
 պետութիւնը յոգնեցընել և գեղեցիկ
 ու փառաւոր բնակարաններ շինել :